

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

ORGANIZATION AND METHODS OF EXPERIMENTAL STUDY OF THE FORMATION OF CIVIC VALUES SYSTEM OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF SCHOOLS

У статті автор досліджує проблему формування системи громадянських цінностей учнів старших класів в освітньому процесі закладу середньої освіти, доводить, що низький рівень сформованості системи громадянських цінностей гальмує становлення особистості випускника закладу середньої освіти. З'ясовано, що проблема якісного формування системи громадянських цінностей молоді зумовлена недостатнім рівнем взаємодії освітнього процесу і громадянського виховання; визначено, що досягнення оптимального співвідношення теоретичної й практичної громадянської підготовки старшокласників можливо на основі взаємовигідного поєднання процесу формування системи громадянських цінностей учнів старших класів і викладання предметів гуманітарного циклу. Автор зауважує, що особливість формування громадянських цінностей старшокласників полягає в орієнтації на світовий досвід теоретичної і практичної підготовки випускників закладів середньої освіти, формування ієрархічного рівня громадянських цінностей відповідно до рівня сформованості громадянської активності. Лише невелика кількість учителів у процесі викладання гуманітарних дисциплін формує готовність і здатність орієнтуватися в зовнішній і внутрішній політиці держави; бажання захищати інтереси держави, поєднувати та взаємно узгоджувати суспільні, колективні й індивідуальні інтереси; активну компетентну участь у суспільному житті, спроможність приймати рішення та аргументувати їх, вирішувати рольові конфлікти, контролювати свою діяльність, оволодівати уміннями й навичками креативності, спілкування, дискусії, активного слухання, оцінювання ризику, співпраці, самостійно формувати вербальні й невербальні, соціальні й комунікативні, інтерактивні й рефлексивні вміння у взаємодії із соціальним оточенням.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, громадянська освіта, громадянські цінності, учні старших класів, навчальний заклад.

The author investigates the problem of forming high school students' system of civic values in the educational process of a high school, proves that the low level of formation of the system of civic values hinders the formation of the personality of high school students. The article clarifies that the problem of qualitative formation of high school students' system of civic values is determined by the insufficient level of interaction between educational process and citizenship education; it is determined that achievement of the optimal ratio of theoretical and practical citizenship preparation of high school students is possible on the basis of a mutually beneficial combination of the process of forming high school students' system of civic values and teaching subjects of the humanitarian cycle. The author notes that the feature of forming high school students' system of civic values is orientation to the world experience of theoretical and practical training of high schools, the formation of the hierarchical level of citizenship values in accordance with the level of formation of civic activity. Only a small number of teachers in the process of teaching humanities form the readiness and the ability to orient in the external and internal policies of the state; the desire to protect the interests of the state, to combine and to reconcile social, collective and individual interests; active and competent participation in public life, ability to make decisions and argue them, resolve role conflicts, control their activities, acquire skills and creativity skills, communication, discussion, active listening, risk assessment, cooperation, self-forming verbal and nonverbal, interactive and reflexive skills in interaction with social environment.

Key words: citizenship education, civic values, high school students, educational institution, educational environment, pedagogical experiment.

УДК 316.61:159.923.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-13-2-41>

Власенко О.М.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Розвиток українського суспільства ставить завдання перед освітою – формування нового соціального типу молоді людини, дослідження старшокласників як резерву інтелектуальної еліти, а освітнього закладу як засобу його формування. Аналізуючи молодіжне середовище, спостерігаємо зростання низки негативних соціальних і психологічних явищ, зокрема байдужості, егоїзму, інертності, наявності конфліктів у молодіжному середовищі тощо. Аналіз наукової літератури дає змогу розглядати громадянські цінності як сукупність якостей громадянина, який здатний мислити,

відчувати й діяти з позиції не тільки особистої користі, а й для суспільства. Тому принципово важливим є вивчення того, наскільки учні старших класів відповідають викликам часу, умовам сучасних цивілізаційних змін і соціокультурної модернізації, наскільки успішно вони інтегрують у соціокультурний простір суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення результатів наукових праць із питань проведення педагогічного експерименту в закладах освіти (Ю. Бабанський, С. Гончаренко, В. Загвязинський, В. Качалко, Н. Кузьміна, М. Поташник, С. Сисоєва, М. Скаткин, В. Ягупов

та ін.) дало можливість з'ясувати його сутність, етапи й розкрити зміст. Педагогічний експеримент розуміємо як комплексний багатокomпонентний метод дослідження, призначений для об'єктивної та доказової перевірки вірогідності гіпотези, уточнення окремих висновків наукової теорії, який є ієрархічно організованим і контрольованим процесом науково-педагогічної діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури, присвяченої громадянським цінностям особистості, свідчить, що дослідження, орієнтовані на громадянське виховання молоді, не розкривають повною мірою проблему. Зміст громадянської освіти в сучасній українській школі найчастіше охоплює знання про громадянські, демократичні, загальнолюдські та національні цінності. Однак громадянська освіта не лише зводиться до знань, а й включає формування відповідних цінностей і дій, які їм відповідають.

Метою статті є вивчення особливостей організації процесу експериментальної роботи з проблеми формування системи громадянських цінностей особистості старшокласника.

Виклад основного матеріалу. Нам імponує думка Ю. Бабанського, Л. Новікової, Е. Панасенко щодо виділення в педагогічному експерименті взаємопов'язаних фаз (етапів), на кожному з яких вирішуються специфічні завдання [1; 4; 5; 6]. Беручи за основу дослідження науковців, виділяємо *аналітико-діагностичну фазу*, на якій аналізуємо стан проблеми в педагогічній теорії та практиці. Сьогодні громадянська компетентність є складником різнобічної здатності людини організувати власну громадянську діяльність, бути повноправним членом громадянського суспільства. Громадянська компетентність як одна з ключових компетентностей особистості охоплює її здатність до аналізу суспільних подій, фактів і явищ, здатність і навички пошуку й усвідомлення інформації, використання медіазасобів і комунікації для участі в суспільних процесах, здатність до демократичного ухвалення рішень і дії [2; 3; 7]. Ключова громадянська компетентність відображає здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродіальні види діяльності, ефективно розв'язуючи проблеми; базується на громадянських цінностях, ідеалах, переконаннях, моральній позиції особистості. Громадянська компетентність старшокласника відображає його досвід реальної діяльності щодо участі в шкільному самоврядуванні, суспільному житті освітнього закладу, найближчому соціумі; віддзеркалює готовність у майбутньому брати участь у суспільно-політичному житті України, виконуючи громадянські ролі (виборця, громадянина, діяча громадянських організацій тощо), самостійно приймати рішення, бути відповідальним за їх наслідки [2].

До структури громадянської компетентності старшокласника зараховуємо когнітивний компонент (формується під впливом вимог суспільства задля належного суспільного відтворення й функціонування), ціннісний (формується на підставі інтеріоризації громадянських цінностей, норм у внутрішній структурі особистості), мотиваційний та операційно-діяльнісний, що охоплюють способи соціальної та громадянської взаємодії, які сприяють виконанню соціальних ролей та утвердженню громадянських цінностей.

Підтверджено, що коло громадянських цінностей старшокласників є дуже багатограним і різноплановим. Визначено, що особливість формування громадянських цінностей старшокласників полягає в орієнтації на світовий досвід теоретичної та практичної підготовки випускників закладів середньої освіти, формування ієрархічного рівня громадянських цінностей відповідно до рівня сформованості громадянської активності.

На констатувальному етапі аналітико-діагностичного етапу на основі анкетування й опитування за авторськими анкетами та опитувальниками учнів і вчителів закладів середньої освіти України підтверджено доцільність більш глибокого вивчення проблеми формування системи громадянських цінностей учнів старших класів і її оптимізації. Результати анкетування старшокласників підтвердили переважно незначне або часткове усвідомлення й визнання ними таких цінностей, як патріотизм; відданість ідеалам демократичної України; цінність особистості, гідності людини; гуманність; толерантність, демократичні принципи життя, рівність, стійкість, світ і ненасильство, соціальна справедливість і рівність, непримиренність і протидія порушенням суспільної моралі; повага до прав і свобод людини, демократичних норм, інститутів громадянського суспільства, законів держави), особиста ідентичність, національна ідентичність [3].

Усе це підтвердило недостатньо якісний стан формування системи громадянських цінностей учнів старших класів у закладах середньої освіти України. Результати відповідей учителів показали, що незначна кількість задоволена наявним громадянським вихованням; більшість уважає за необхідне його вдосконалення; усвідомлення учнями старших класів відповідальності за долю країни; формування інтересу до аналізу взаємозв'язків, механізмів діяльності громадянського суспільства; спонукання виявляти ініціативу, досягати поставлених цілей, планувати їх реалізацію; формування соціального інтелекту, здатності до самопрезентації; атракції, емпатії [7].

Водночас невелика кількість учителів у процесі викладання гуманітарних дисциплін формує готовність і здатність орієнтуватися в зовнішній і внутрішній політиці держави; бажання захищати

інтереси держави, поєднувати й взаємно узгоджувати суспільні, колективні та індивідуальні інтереси; брати активну компетентну участь у суспільному житті, спроможність приймати рішення й аргументувати їх, вирішувати рольові конфлікти, контролювати свою діяльність, уміння та навички креативності, спілкування, дискусії, активного слухання, оцінювання ризику, співпраці, самостійно формувати вербальні й невербальні, соціальні й комунікативні, інтерактивні й рефлексивні вміння у взаємодії із соціальним оточенням.

Низький рівень цього поєднання гальмує становлення особистості випускника закладу середньої освіти відповідно до компетентнісного підходу в освіті. Нами з'ясовано, що досліджуваний процес значно відстає від сучасної світової практики. Тому, враховуючи зарубіжний досвід, сучасний стан сформованості системи громадянських цінностей учнів старших класів, спираючись на власний досвід і результати спілкування з учителями-предметниками, класними керівниками, визначили, що досягнення ефективності означеного процесу є можливим завдяки всебічному вивченню проблеми громадянської освіти учнів старших класів; обґрунтуванню концептуальних основ процесу формування системи громадянських цінностей учнів старших класів; оптимізації змісту, методів навчання; вдосконаленню дидактичних матеріалів; упровадженню інноваційної педагогічної технології; посиленню практичного складника процесу формування системи громадянських цінностей старшокласників під час викладання гуманітарних дисциплін, залучення учнів старшої школи до громадянської діяльності; розробленню й упровадженню громадянського середовища для посилення та поглиблення взаємозв'язку «освітнє середовище ↔ старшокласник ↔ громадянська активність» з урахуванням світового досвіду громадянської освіти й вітчизняних особливостей.

Концептуальна фаза експериментальної роботи передбачала формулювання мети й завдань експерименту, встановлення емпіричних залежностей, що відображають специфіку явища формування системи громадянських цінностей учнів старших класів; визначення показників ефективності використання основних результатів проведеного дослідження; встановлення особливостей, уточнення сфери та меж упровадження результатів формування системи громадянських цінностей учнів старших класів на практиці.

Ураховуючи особливості організації та проведення дослідження, ми мали на меті педагогічного експерименту таке: оцінювання впливу розроблення й упровадження в освітній процес закладів вищої освіти концептуальної моделі формування системи громадянських цінностей старшокласників; комплексу дидактичних умов; інноваційної педагогічної технології; освітнього середовища;

дидактичного комплексу; а також перевірку й підтвердження загальної гіпотези, що процес формування системи громадянських цінностей старшокласників стає ефективним за умови обґрунтованої концепції, що розкриває його специфіку й визначає складники моделі формування системи громадянських цінностей старшокласників як цілісної організаційно-педагогічної системи формування ціннісної сфери школяра, й часткових гіпотез, відповідно до яких громадянська освіта є ефективною, якщо вона концептуально ґрунтується на базових положеннях щодо освітніх вимог, стратегії сталого розвитку; забезпечена наступність, системність навчання здійснюються через систематичне оновлення змісту підготовки випускників ЗСО відповідно до прогресивних освітніх реформ українського суспільства; посилена практико-орієнтований складник підготовки шляхом «занурення» школярів у громадянське середовище.

Прогностична фаза експериментальної роботи передбачала розроблення загальної логіки педагогічного експерименту. На фазі планування визначено зміст і форми конкретних пошукових завдань. Зміст педагогічного експерименту обумовлений як цілями й завданнями дослідження, так і станом освітнього процесу в школі (класі), яка є базою дослідження.

Для проведення педагогічного експерименту важливою є *організаційно-практична фаза*, що передбачає безпосереднє його проведення з метою перевірки висунутої гіпотези. Освітній процес в експериментальних групах супроводжувався реалізацією складників технології як системного дидактичного інструментарію педагогічного процесу. Тому інформаційно-комунікаційний складник технології був спрямований на формування в старшокласників розуміння сутності громадянських цінностей, усвідомлення значущості громадянської активності, мотивації до громадянської діяльності; навичок роботи в громадянському середовищі; прагнення до самовдосконалення та самореалізації.

Зауважимо, що інформаційно-комунікаційний складник технології здійснювалася шляхом інтерактивного зв'язку «учень ↔ учитель», «учень ↔ учень»; виконання завдань, практикумів, тестів, індивідуальних, самостійних завдань; самостійного вирішення проблемних питань, пошуку, аналізу, обробки інформації з проблем громадянського суспільства, екскурсій.

Дослідно-проектувальний складник спрямований на оволодіння старшокласниками знаннями основ громадянських цінностей; формування й розвиток умінь і навичок організації громадянської діяльності; роботи в групі; генерування ідей; визначення стратегій розвитку громадянського суспільства на основі сучасних технологій, що реалізовувалася шляхом упровадження в освітнє

середовище старшокласників громадянських цінностей, що забезпечило взаємозв'язок «освітній простір ↔ старшокласник ↔ громадський простір».

Особистісно-орієнтований складник спрямований на формування й розвиток у старшокласників громадянськості, мотивації до самовиховання, самооцінки, самореалізації, самоаналізу досягнень у громадянській діяльності, громадянських цінностей, критичного мислення, рефлексія запроваджена шляхом забезпечення пріоритетної ролі особистості старшокласника; розвитку його системи цінностей як мети освітньої системи; застосування особистісно-зорієнтованого підходу «учитель ↔ учень» на основі співробітництва, взаєморозуміння й гуманності; найбільш ефективних форм і методів засвоєння старшокласниками знань, умінь і навичок з громадянської освіти відповідно до їхніх індивідуальних можливостей, потреб і системи цінностей.

Громадянсько-орієнтований складник передбачав формування в учнів старшої школи мотивації до громадянської активності; навичок міжкультурного й міжособистісного спілкування; обмін досвідом, лідерством; формування комунікативних умінь; упевненості в собі, полікультурності, творчості, громадянськості; світоглядної культури; впроваджувався шляхом проведення тематичних бесід і тренінгів, дискусій, ділових, рольових ігор; виховних годин; гурткової роботи, вікторин, бесід, мозкового штурму, евристичних бесід, брейн-рингів; діалогів-дискусій, дебатів, ділових ігор, воркшопів, майстер-класів, ділових зустрічей, конкурсів, засідань круглих столів, участі старшокласників у днях Європи, міста, фізичної культури; спортивних змаганнях; екскурсіях; виставках; інтерактивних презентаціях; соціомобах, флешмобах; інтерактивних заняттях; презентаціях, конкурсах і вікторинах; відвідуванні музеїв.

Аналітико-діагностичний складник спрямований на з'ясування узгодженості між дослідженням сформованості системи громадянських цінностей, критеріями та рівнями; досягнення кожним старшокласником експериментальних груп рівня сформованості системи громадянських цінностей; а також перевірку ефективності впровадження всіх експериментальних заходів, що впроваджено через використання різних видів контролю: попереднього, поточного, тематичного, підсумкового, самоконтролю; методів контролю: постійного спостереження за навчально-пізнавальною діяльністю для визначення сприйняття й розуміння старшокласниками матеріалу; усного опитування

для визначення повноти, логічності, обґрунтованості відповідей; письмового контролю (есе, відповіді, реферати, вирішення завдань); відбору, розроблення комплексу методик щодо визначення рівнів сформованості системи громадянських цінностей, опитувальників для визначення експертної оцінки.

Висновки. У рамках української культурної традиції природним видається розгляд феномена процесу формування громадянських цінностей старшокласників як системи комплексної діяльності щодо формування громадянських якостей особистості старшокласників як цілісної соціальної системи, пов'язаної як із суспільством загалом, так і з освітнім процесом навчального закладу. У громадянській освіті виділяємо такі змістові лінії, як знання (права людини та громадянина, управління державними справами, захист цивільних прав); досвід участі молоді у формуванні й реалізації державної та регіональної політики, вирішенні питань місцевого значення, прийнятті рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов'язків; громадянські цінності, властиві громадянину демократичного суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васьківська Г. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 512 с.
2. Власенко О.М. Теоретичні основи формування громадянських цінностей старшокласників в освітньому просторі навчального закладу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Вип. 58. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. 244 с. С. 242–250.
3. Власенко О.М. Аксиологічна спрямованість предметів гуманітарного циклу в контексті формування системи громадянських цінностей учнів освітнього закладу. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Випуск LXXXI. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. 244 с. С. 44–48.
4. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
5. Панасенко Е. Зміст і структура експерименту як методу наукового дослідження у теорії та практиці вітчизняної педагогіки (1945–1991 рр.). *Рідна школа*. 2011. № 11. С. 28–35.
6. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 460 с.
7. Шестопалюк О.В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання молоді. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. Черкаси: ЧНУ, 2007. Вип. 101. С. 36–40.